

3. Кириченко Т.В. Психологічні механізми саморегуляції поведінки підлітків: дис.. канд. психол. наук: 19.00.07 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2001. 249 с.

4. Петрунько О. В. Психологічні особливості саморегуляції у підлітків. Київ: Видавництво КНУ, 2019. 144 с.

5. Титаренко Т. М. Вікова психологія: сучасні підходи. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2016. 312 с.

6. Циганчук Т., Ареф'єва-Пашко Ю. Психологічні особливості девіантної поведінки в підлітковому віці. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 8(26), С. 509-520.

**Владислав Ващишин**

здобувач магістерського рівня вищої освіти

спеціальності «Психологія»,

Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка

м. Тернопіль. Україна

vashchyshynvlad@gmail.com

**Віктор Сіткарь**

кандидат психологічних наук, доцент

Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка,

м. Тернопіль, Україна

sitkarv@gmail.com

## **СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У сучасному світі через вплив несприятливих умов соціалізації дітей таких як домашнє насильство, жорстоке поводження з дітьми, медіанасильство, та ін. все більшого прояву має деструктивна поведінка, особливо серед підлітків.

Деструктивна поведінка – це руйнівні дії підлітка (вербальні чи практичні), які можуть бути спрямовані на самого себе або зовнішній світ і проявлятися в нападах агресії, гніву чи ворожості [4, с. 6]. Руйнівні дії є як джерелом підвищеної небезпеки для самого підлітка, який на шляху дорослішання пробує та ризикує (часто своїм здоров'ям і життям), так і для всіх, хто його оточує, а передовсім батьків (або осіб, які їх замінюють) та педагогів, суспільства в цілому. Численні дослідження науковців демонструють, що поширеними серед підлітків, юнаків та дівчат, є зловживання електронними іграми, Інтернетом та соціальними мережами, ризиковані захоплення, агресивна поведінка, булінг (цькування) та приниження однолітків тощо. Деструктивні види поведінки можуть як безпосередньо призвести до фізичних і психічних травм та захворювань, труднощів у взаємодії з оточенням, конфлікту із законом, так і негативно вплинути на розвиток і соціальне становлення дитини, позбавити її шансу на успішне життя у майбутньому. Водночас, важливо пам'ятати, що часто така поведінка дитини є відповіддю на ті складні обставини життя, в яких вона опинилася та зростає, криком про допомогу, про потребу у розумінні, підтримці, безпеці, захисті. Ігнорування або несвоєчасне виявлення дорослими ознак деструктивної поведінки у підлітків часто призводить до заподіяння ними фізичної, психологічної шкоди собі та/або оточуючим [4, с. 4].

У психологічній енциклопедії [10, с. 98] зазначено, що деструктивність (лат. *destruction* – порушення, руйнування) – потяг до смерті, мортидо, некрофілії тощо. Цей термін широко використовували психоаналітики (З. Фройд, Е. Фромм та ін.).

Спираючись на вищезазначене та здійснений нами аналіз теоретичних джерел з проблеми дослідження виявлено різні підходи науковців до розуміння деструктивної поведінки підлітків. Зокрема:

1. *Психоаналітичний підхід*: Зігмунд Фройд розглядав деструктивність як прояв інстинкту смерті (танатосу), спрямованого назовні. Недостатня сублімація агресивної енергії може призводити до деструктивних дій.

Психоаналітики вважають, що елемент деструктивності існує і діє в кожній істоті, намагаючись привести її до стадії розпаду, тобто повернути життя до ступеня неживої матерії. Цей інстинкт смерті, коли спрямовується назовні, то стає інстинктом деструктивності: істота зберігає власне життя, руйнуючи чуже. Фромм, який найповніше дослідив деструктивність, розглядав синдром розпаду як основу найзлюякіснішої деструктивності [10, с. 98].

2. *Когнітивно-біхевіоральний підхід:* Деструктивна поведінка розглядається як результат дисфункційних когнітивних схем, неправильних інтерпретацій соціальних ситуацій та неефективних стратегій вирішення проблем [2, с. 95-101].

3. *Психологічні теорії розвитку підліткового віку:* Криза ідентичності Е. Еріксона, потреба в автономії та самоствердженні можуть проявлятися через деструктивні форми поведінки як спосіб протесту або привернення уваги.

До того ж Л. Завацька [6, с. 15] зазначає, деструктивна поведінка серед старших підлітків є значущою соціально-психологічною проблемою, що негативно впливає на особистісний розвиток, соціалізацію та суспільство в цілому. Зростання агресивності, правопорушень, ризикованої поведінки та інших форм деструкції потребує глибокого розуміння їхніх причин та механізмів.

В контексті дослідження виявлено, що вчені виділяють такі соціально-психологічні фактори деструктивної поведінки в старшому підлітковому віці:

1. Сімейні фактори: а) неблагополучні сімейні стосунки (конфлікти, насильство, відсутність емоційної близькості) .

б) непослідовне або надмірно авторитарне виховання.

2. Вплив однолітків: а) приналежність до девіантних підліткових груп, де деструктивна поведінка є нормою та заохочується [6, с. 65-70]. б) Тиск однолітків (peer pressure) до вчинення деструктивних дій. в) суперництво та боротьба за статус у групі, що може проявлятися через агресію та насильство [1, с. 88-92].

3. Вплив навчального закладу: а) негативний клімат у класі, булінг, відчуття соціальної ізоляції [9, с. 52-57]. б) Відсутність можливостей для самореалізації та позитивного самоствердження. (Маслоу А., с. 178-183)

4. Вплив медіа та інформаційного простору: а) перегляд контенту, що пропагує насильство, агресію, жорстокість та інші форми деструктивної поведінки. б) Ідеалізація девіантних моделей поведінки в кіно, музиці, комп'ютерних іграх [11, с. 39-44]. в) Вплив соціальних мереж, кібербулінг [5, с. 60-65].

Головною ознакою деструктивної поведінки є її руйнівний характер, спрямований на будь-що: стосунки, злагоду, здоров'я, успіх, дружбу тощо, а також фізичні об'єкти. Загалом можна виокремити два типи деструктивної поведінки, які різняться за своїми цілями.

Перший тип – зовнішньо деструктивна поведінка, цілі якої спрямовані на порушення соціальних норм (моральних, етичних, культурних), прийнятих у суспільстві. Зазвичай такий тип поведінки класифікується як асоціальний. У цьому випадку прояви деструктивної поведінки підлітка можуть стати джерелом підвищеної небезпеки не лише для нього самого, а й для його оточення і суспільства в цілому. Деструктивна поведінка може спричинити й антисоціальних форм вияву, які порушують правові норми і стосовно яких законодавством України передбачено конкретні випадки настання юридичної відповідальності неповнолітніх з 16 років, а за вчинення деяких кримінальних злочинів – з 14. Загалом виділяють цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність [4, с. 6; 7].

Прояви зовнішньо деструктивної поведінки: а) умисне заподіяння фізичних збитків іншим людям (побої, хуліганство, крадіжки, вбивство); б) моральне приниження інших людей (участь у булінгу (цькуванні), провокування конфліктів); в) порушення соціальних норм (шкільні прогули або відмова від навчання, ухід із дому, бродяжництво, агресивна поведінка, обман); г) вандалізм (псування неживих предметів, пам'яток культури, історії, витворів мистецтва, графіті (настінні малюнки) непристойного характеру); д) жорстокість до тварин

(знущання, тортури, омертвлення); е) екоцид (нанесення збитків об'єктам природи: підпали, забруднення природного середовища, знищення тварин); є) лихослів'я (вживання нецензурної лексики).

Другий тип – внутрішньо деструктивний, спрямований на саморуйнацію та дезінтеграцію власної особистості. Такий тип поведінки надає підліткові у психологічному плані тимчасове короткочасне полегшення, проте заважає вести життя, яке забезпечує його благополуччя [4, с. 6].

Прояви внутрішньо деструктивної поведінки: а) зловживання алкоголем/наркотиками, куріння; б) розлади харчової поведінки (переїдання, голодування, недоїдання); в) дії з ризиком для життя (зацепінг, паркур та ін.); г) надмірна видозміна власного тіла (татуювання, пірсинг, шрамування); д) патологічна пристрасть до комп'ютерних та азартних ігор; е) імпульсивна та ризикована сексуальна поведінка (безладні статеві стосунки, проституція та ін.); є) самоушкодження (різання, висмикування волосся, опіки); ж) спроба самогубства (навмисне позбавлення себе життя) [4, с. 6-7].

Як різновид деструктивної поведінки підлітка виділяють деструктивну поведінку в школі, що є проблемною як така, що не відповідає правилам освітнього середовища, відволікає вчителя від проведення навчальних занять та заважає навчанню інших дітей. Свідоме негативне втручання школяра в освітній процес є деструктивним.

Виділяють 5 форм деструктивної поведінки в школі: 1. агресивні дії; 2. руйнування шкільного майна; 3. порушення громадського порядку; 4. протидія авторитетам; 5. Саморуйнування [4, с. 7].

Стосовно форм прояву деструктивної поведінки у старших підлітків науковці виділяють :

1. *Делінквентну* поведінку (крадіжки, вандалізм, хуліганство). 2. *Аутодеструктивну* поведінку (самопошкодження, суїцидальні думки та спроби). 3. *Булінг (цькування)*.

Деструктивна поведінка в школі може мати серйозні наслідки для учня такі як:

Проблеми з навчанням: Зниження успішності, прогули та відмова від відвідування школи, виключення зі школи.

Психологічні проблеми: Підвищена тривожність та стрес, депресія, низька самооцінка, проблеми з соціалізацією. розвиток агресивності, суїцидальні нахили,

Соціальні проблеми: Ізоляція від однолітків, конфлікти з учителями та іншими учнями, формування негативної репутації, проблеми з законом.

Фізичні проблеми: Травми внаслідок бійок, проблеми зі здоров'ям, пов'язані зі стресом, залежність від психоактивних речовин.

У контексті дослідження варто звернути увагу на психологічні особливості особистості, які виявлені у ході аналізу. Зокрема це:

1. Низька самооцінка та невпевненість у собі, що може компенсуватися агресивною поведінкою. 2. Імпульсивність та низький рівень самоконтролю [3, с. 62-68]. 3. Нерозвиненість емпатії та низька здатність до співпереживання. 4. Схильність до зовнішньої атрибуції відповідальності (перекладання вини на інших). 5. Пошук гострих відчуттів та низька толерантність до рутини. 6. Деформована система цінностей, негативне ставлення до соціальних норм та правил [7, с. 48-53].

Щодо психологічних ознак деструктивної поведінки, то науковці виділяють такі: а) підвищена збудливість, тривожність, яка переростає в грубість, відверту агресію; б) зацикленість на негативних емоціях; в) схильність до депресії і депресивний стан; г) прояв нав'язливих рухів (часте моргання, обкушування нігтів, пересмикування плечима, хмикання чи шмигання носом та ін.); д) нездатність співпереживати, співчувати іншим людям; е) втрата попереднього емоційного контакту з однокласниками і стремління показати свою «безстрашність» оточенню; є) прагнення бути в центрі уваги в будь-який спосіб; ж) відлюдкуватість, відчуженість у шкільному середовищі; з) відсутність друзів, низькі комунікативні навички; и) уникнення зорового контакту (відводить погляд, намагається дивитись вниз, собі під ноги) [4, с. 8].

У поведінці підлітка можуть проявлятися декілька ознак одночасно. Це може бути випадковість чи слідування тінейджерській моді (наприклад, носіння

одягу лише чорного кольору), а водночас і сигналом для ретельнішої уваги з боку батьків та вчителів. Крім вищезазначеного, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що сьогодні в суспільстві серед українських підлітків шириться небезпечний тренд – співпраця з ФСБ. Російські спецслужби масово вербують дітей для диверсій в Україні. Найчастіше – для підпалів авто військовослужбовців ЗСУ, обладнання «Укрзалізниці» чи будівель ТЦК.

Перспективою подальшого дослідження зазначеної проблеми є проведення емпіричного дослідження для глибшого розуміння орієнтирів у прийнятті рішень щодо запобігання деструктивній поведінці підлітків, Зокрема, виявлення рівнів (глибини) деструктивної поведінки: а) *початковий* – поодинокі ознаки деструктивної поведінки; б) *ускладнений* – збільшена кількість, частота, тривалість прояву ознак деструктивної поведінки; в) *екстремальний* – це небезпечні дії, які є реальною загрозою життю та здоров'ю підлітків або оточенню.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адлер А. Індивідуальна психологія як шлях до пізнання і дії. Київ: PSYLIB, 2003. С. 88-92.
2. Бек Дж.С. Когнітивна терапія: основи та напрямки. Київ: Сфера, 2003. С. 95-101.
3. Гофредсон Г.Д., Хірші Т. Загальна теорія злочинності. Київ: Основи, 2001. С. 62-68.
4. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., Янковець В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель, Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. Київ, 2022. 144 с.
5. Завацька Л. М. Девіантна поведінка: причини, форми, корекція. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. С. 15; 65-70.
6. Ковальчук Я. І. Юридична психологія. Київ: Знання, 2000. С. 48-53.
7. Маслоу А. Мотивація та особистість. Київ: PSYLIB, 2004. С. 178-183.

8. Обухівська О. Г. Психологія булінгу в освітньому середовищі. Київ: Освіта України, 2010. С. 52-57.
9. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.
10. Сухомлинська О. В. Ціннісні орієнтації молоді в умовах інформаційного суспільства. Київ: Стилос, 2003. С. 39-44.

**Василь Гевко**

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

спеціальності «Психологія»,

Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка,

Тернопіль, Україна

[gevko.v@gmail.com](mailto:gevko.v@gmail.com)

## **ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Сучасні умови, спричинені повномасштабною війною, в Україні створюють надзвичайно складні життєві ситуації, що впливають на психоемоційний стан населення. У цей період людина стикається з численними стресовими факторами: загроза життю, втрати близьких та рідних, руйнування соціальної інфраструктури, постійна невизначеність майбутнього. У таких умовах життєстійкість особистості виступає не лише як механізм виживання, але й як важливий ресурс, що дозволяє долати кризи, адаптуватися до нових реалій та зберігати психічне благополуччя [2]. Аналіз сучасних досліджень свідчить, що життєстійкість має багатокомпонентну структуру, яка включає як вроджені, так і набуті чинники, а її розвиток сприяє формуванню адаптивних стратегій у кризових ситуаціях [1; 4].